

A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században

Főszerkesztő Száraz Orsolya, szerkesztette Fazakas Gergely Tamás és Imre Mihály
Loci Memoriae Hungaricae 7 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018), 353 l.

A múltról szóló tudományos diskurzus az utóbbi évtizedekben átalakulóban van. A feltárható tények mellett ugyanis egyre nagyobb teret kap a hozzájuk való utólagos viszonyulás, maga az emlékezet kérdése. A hazai kutatásban is így honosodott meg a *kulturális emlékezet* és az *emlékezhely* fogalma. Mint minden új narratívának, az emlékezetkutatásnak is lehetnek túlkapásai, annyi azonban bizonyos, hogy az új fogalomrendszer mentén érdemes újragondolni kultúránk fontosabb jelenségeit. E törekvés jegyében alakult meg a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében a Magyar Emlékezhelyek Kutatócsoport közel egy évtizeddel ezelőtt. Aktív tevékenységéről konferenciák sora és a nagyobb-részt ezek anyagát közlő kiadványsorozat (*Loci Memoriae Hungaricae*) hét kötete tanúskodik. Természetéből következően az emlékezetkutatás interdiszciplináris jellegű tevékenység, amelyben feloldódnak a hagyományos diszciplínák határai, és a korszakhatárok is átjárhatóbbakká válnak. A szóban forgó kiadványsorozat eddigi köteteinek tartalma pontosan jelzi ezt, hiszen az emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani kérdései (1–2. kötet) után olyan témák kaptak itt önálló kötetet, mint a mártírium kérdéseinek 15–19. századi narratívái (3. kötet), a magyar gályarabok és 1848 emlékezete (4. kötet), az évszázados németalföldi-magyar kapcsolatok (5. kötet) vagy az 1980-as évek magyar kulturális emlékezete (6.

kötet). A most bemutatandó hetedik kötet *A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században* címet viseli.

A negyedfélszáz oldalas kiadvány azoknak az előadásoknak tanulmánnyá bővült változatát adja közre, amelyek az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete Reneszánsz Osztályának, illetve a magyarországi és a határon túli egyetemek régi magyar irodalommal foglalkozó műhelyeinek konferenciáján hangzottak el a Debreceni Egyetem Aulájában 2017. május 18–20. között, a reformáció 500. évfordulója alkalmából. A szerkesztői *Előszóból* is kiderül, a konferencia megrendezését ezúttal a megszokottnál szélesebb kör támogatta akadémiai, egyetemi, egyházi és városi szinten egyaránt. A tanácskozást alapos szakmai előkészületek kísérték, amit az előadások tág időbeli és tematikai horizontja feltétlenül meg is kívánt. Az *Előszót* idézve: „A közzétett 25 írás azt a kérdést vizsgálja, hogy a kora újkor során Magyarországon, illetve a Német-római Birodalomban miképpen emlékeztek a protestánsok és katolikusok – tudatosan, reflektív módon vagy éppen rejtetten, utólag kikövetkeztethetően – a nyugat-európai és Kárpát-medencei reformáció kezdeteire. A tanulmányok tekintettel vannak az emlékezők saját értelmezői jelene felőli interpretációra: a reformáció eseményeinek utólagos aktualizálására, mitizálására. Arra, hogy az utókor miképpen viszonyult a reformáció teológiájához, hitvallásaihoz,

nyelvi és irodalmi hagyományához, illetve milyen külföldi kapcsolódási pontjai, mintái voltak a kora újkori emlékezési mechanizmusoknak.” (7)

A kötet anyaga négy nagyobb tematikus egységre bomlik. Az első *A reformáció évfordulói* címet viseli. Az öt tanulmány közös tanulsága, hogy a kora újkori reformációs megemlékezések még kivétel nélkül konfesszionális tartalmúak voltak, s a felekezeti viták árnyékában történtek; céljuk 1617 körül elsősorban a felekezeti tudat kanonizációja, száz évvel később pedig annak újbóli megerősítése volt. P. Vásárhelyi Judit (*A reformáció százéves évfordulója a heidelbergi egyetemen*) az 1617-es heidelbergi egyetemi megemlékezéseket vizsgálva rámutat, hogy azok egy-két apró mozzanattól eltekintve a protestáns unió szellemében szerveződtek, tudatosan kerültek tehát a lutheri és kálvini tanok ütközését. Tanulmánya különös figyelmet szentel a heidelbergi események magyar vonatkozásainak: ezek közül a legfontosabb, hogy Abraham Scultetus újesztendei prédikációját Szenci Molnár Albert jóvoltából a magyar érdeklődők néhány hónappal később már anyanyelvükön is olvashatták, illetve hogy a november elsején tartott ünnepi disputa főszereplője a népes korabeli magyar heidelbergi peregrináció egyik kiemelkedő tagja, Prágai András volt, David Pareus prodékán tanítványa. Mindebben elsősorban a pfalziak magyarok iránti megbecsülését kell látnunk, ugyanakkor a fejleményeket bizonyos mértékig aktuálpolitikai tényezők is motiválták: az 1617. év tavaszán éppen Pareus professzor közvetítette Bethlen Gábor levelét a pfalzi V. Frigyes felé, amelyben az erdélyi fejedelem támogatásáról biztosította az 1608-ban alakult Protestáns Uniót.

Ugyanehhez a kérdéskörhöz kapcsolódva Imre Mihály tanulmánya (*Protestáns-*

katolikus polémia az 1617-es centenáriumról) debreceni és sárospataki kolligátumokat vizsgál az 1617–1619 közötti időszakból, amelyeknek darabjai tematikusan a jubileumi év eseményeihez kötődnek. Elismerően állapítja meg, hogy a kolligátumokat készítő peregrinusaink „reflektáltan és tájékozottan szemlélték saját jelenüket, felekezeti identitásuk horizontján jelen volt a rendkívül tág és összetett német felekezeti átlátás polémia világa is, érzékelték egy másik kommunikációs tér sajátosságait”. (40)

Bitskey István írása (*Vita a reformáció évfordulójáról 1717-ben*) a száz esztendővel későbbi, 1717. évi német ünnepségek kapcsán fellángoló lutheránus–katolikus hitviták tanulságait elemzi. Tanulmánya végén figyelemre méltó utalást tesz arra, hogy az ünnepléssel kapcsolatban a protestánsok körében is jelentkeztek rosszalló hangok, méghozzá a pietizmus hívei részéről, akik elleneztek a külsőségeiben is egyre erősödő Luther-kultuszt. A bicentenáriumi eseményekhez kapcsolódó másik értekezés szerzője, Csepregi Zoltán, a wittenbergi és a hallei ünneplésről szólva (*Félúton a felekezeti identitás megteremtése [1617] és elbúcsúztatása között [1817]: Ünneplés és ünneprontás a 18. században*) szintén utal a lutheri irányon belül az ortodox és pietista álláspont közötti feszültségre. A tanulmány a hazai ünneplések szerény forrásait is vizsgálja, s kiemeli az 1724-ből ránk maradt, a reformáció emlékezetét szimbolikusan ábrázoló felvidéki olajfestmény jelentőségét. Ugyanebből a tárgykörből veszi témáját Csorba Dávid írása (*A reformáció 1717-es ünnepe Patakon*). Ifjabb Csécsi János professzor általa bemutatott latin nyelvű sárospataki ünnepi beszéde később Zürichben jelent meg, s mivel a hazai mellett a svájci olvasókat is

meg kívánta szólítani, a szöveg legalább annyira kötődik a gályarabság emlékezet-kultúrájához, mint általában a reformáció emlékezetéhez.

A kötet második, *Reformátorok és művek* című fejezetében négy tanulmány Luther, kettő pedig Kálvin emlékezetéhez kapcsolódik. Verók Attila írása (*Luther és Honterus emlékezete az erdélyi szászoknál*) az erdélyi szász evangélikusok körében keresi Luther és Honterus emlékezetének nyomait. Sorra veszi a két reformátor kerek évfordulóit, de emléküket idéző konkrét ünneplésre alig talál feljegyzést. Ősz Sándor Előd a régi kolozsvári egyházi könyvgyűjtemények korabeli Luther-köteteit veszi számba (*Luther-kötetek a régi kolozsvári könyvtárakban*), s azok műfaját, lehetséges használói körét és Erdélybe kerülésük körülményeit vizsgálva hasonló megállapításra jut, mint korábban az erdélyi könyvtárak Kálvin-kiadásaival kapcsolatban, nevezetesen, hogy „az erdélyi értelmiségiek jóval gyakrabban olvastak bibliai kommentárokat, mint nagy rendszerező teológiai munkákat vagy vitairatokat, hiszen a lelkészek és tanítók alapvető feladata a rendszeres igehirdetés volt. Prédikációírás közben még két évszázad múltán is előszeretettel forgatták a reformátorok munkáit.” (89)

Figyelemre méltó, hogy Kálvinnal szemben Luther alakjához topikus nyelvi elemek is tapadtak a kora újkori egyházi irodalomban, ami a német reformátor emlékezetének folklorizálódását mutatja. Papp Ingrid e tárgykörben a sérthetetlen szent könyv toposzának alakulását vizsgálja lutheránus prédikátorok írásaiban (*Lutheránus prédikátorok és a sérthetetlen szent könyv*), Petneházi Gábor tanulmánya (*Incesztus és bűnbocsánat: Luther [és Melanchthon] egyik exempluma, magyarországi és európai elő-*

fordulásai és a műfaj kora újkori használata) pedig egy, a német reformátorhoz szorosan kötődő, a kora újkori egyházi irodalomban elterjedt exemplum európai és hazai recepcióját tárja föl gazdag filológiai apparátus segítségével.

Ami a korabeli hazai Kálvin-recepciót illeti, Magyar Balázs Dávid (*Kálvin János [és Luther?] házassági és családi életre vonatkozó elgondolásának recepciója Tarpai Szilágyi András Libellus repudii et divortii Christiani [1667] című művében*) egy házasságról és válásról szóló 17. századi magyar nyelvű könyvecskében keresi Kálvin hatását. Az igen csekély számú konkrét hivatkozást annak tulajdonítja, hogy Kálvin követői a *Sola Scriptura*-elv jegyében leginkább konkrét bibliai locusokat neveznek meg érveik igazolására, Kálvin hatása tehát nem feltétlenül direkt formában, hanem inkább áttételesen, a szigorú biblicizmus elvén át érvényesült.

A kötet egyik legizgalmasabb tanulmánya Tóth Zsombor tollából származik (*Protestáns biográfia és hosszú reformáció*), aki Béza Kálvin-életrajzának Huszti Szabó Lászlótól származó, eddig ismeretlen, 1758-as kézirat fordításának bemutatásával a reformáció hazai emlékezetének egészére vonatkozóan is fontos kérdéseket vet föl. Egyet kell értenünk a szerzővel abban, hogy „a 17–18. századi kézirat irodalmi nyilvánosság irodalomtörténeti jelentőségét még mindig nem tudjuk kellőképpen tisztázni” (154). A szóban forgó, hamarosan megjelenő kézirat valóban átalakíthatja a reformáció 18. századi magyarországi emlékezetéről alkotott eddigi képünket, s nem kizárt, hogy további hasonló jelentőségű 18. századi kéziratok lappanganak még. Hogy mindez szükségessé teszi-e a „hosszú reformáció” fogalmának bevezetését, ahogy azt Tóth Zsom-

bor szorgalmazza, arról a jövőben nyilván még vitázni fognak a korszak kutatói.

A fejezet záró tanulmányában (*Dávid Ferenc az emlékezet és felejtés határán*) Kovács Sándor az unitárius egyház alapítójának, Dávid Ferencnek az emlékezetét kíséri végig mártíriumától egészen a legújabb időkig.

A kötet következő, *A reformáció emlékezete és hagyománya* című fejezetének írásai a reformáció hagyományának néhány jellegzetes identitásképző nyelvi tényezőjét érintik: a beszédmod jellegzetességeit, a vitairatok és prédikációk identitásképző szerepét, a reformáció emlékezetének írásbeli rétegeit és a gyülekezeti ének gyakorlatát.

Fazakas Gergely Tamás (*A tudatlanság homálya és az evangélium világossága: A reformáció emlékezete mint antithetikus beszédmod a kora újkorban*) azt a kérdést járja körül rendkívül bőséges és beszédes példaanyag mozgósításával, hogyan vált a világosság-sötétség metaforáira épülő antithetikus beszédmod a reformáció történeteit elbeszélő nyelvi keretté a kora újkorban, többnyire a protestáns, de olykor a katolikus fél számára is. Rendkívül izgalmas, de a tanulmány keretein túlmutató kérdés lehetne e beszédmod későbbi továbbélése a felvilágosodás eszmeiségében, és annak viszonya korábbi szakrális előzményeihez.

Heltai János az 1616–1619-es évek vitairatait és prédikációit vizsgálva (*A menygyei tudomány tiszta világos folyamja: Adalékok a felekezeti tudatok kialakulásához az 1616–1619-es évek vitairatai és prédikációi alapján*) arra a következtetésre jut, hogy Pázmány fellépése után új korszak kezdődött a hazai protestáns közösségek önszemléletében. Azok ugyanis korábban a széteső római egyház keretei között első-

sorban spirituális tényezőként, azaz eklézsiaként, Krisztust követő gyülekezetként határozták meg magukat. A trienti zsinat nyomán megerősödő katolikus lelkiséggel szemben azonban szervezeti, jogi, politikai értelemben a korábbinál karakteresebb önmeghatározásra kényszerültek. Ez a folyamat Nyugat-Európában jóval előbb befejeződött. Heltai fontos felismerése, hogy nálunk a „felekezeti tudatok kialakulása csak lassú folyamatként írható le” (206). Ezt a folyamatot Pázmány fellépése ugyan felgyorsította, ténylegesen azonban csak a század végére, a protestánsüldözés évtizede után zárult le.

Guitman Barnabás *A Sáros vármegyei reformáció protestáns emlékezetének rétegeit* elemezve arra figyelmeztet, hogy „mindenkor az aktuális problémáira is reflektálva [...] konstruálja újra történelme saját narratíváját”. Ennek következtében a történelmi hitelesség igénye gyakran elvész a történelmi kánon kialakítása során. Guitman felismerésében sok megfontolnivaló van, viszont azt is látnunk kell, hogy ennek az elvnek az abszolutizálása tulajdonképpen kétségbe vonná mindenfajta történelmi vizsgálódás értelmét. Tóth Gergely István tanulmánya (*Historia querelam: Sérelmekből összeálló egyháztörténet Okolicsányi Pál Historia diplomatica című munkájában*) e kérdésben sokkal visszafogottabban fogalmaz. Az általa bemutatott egyháztörténelmi munka 1704-ben, II. Rákóczi Ferenc környezetében készült a selmecbányai béketárgyalásokra. A körülményekből következően Okolicsányi Pál írásának alapvonása az üldöztetés narratívája, ami a valós történésekhez képest komoly hangsúlyeltolódásokat eredményezett. Tóth Gergely István szerint ez a beszédmod a következő évtizedekben kiteljesedő hazai protestáns egyháztörténet-írásnak általa-

nosságban sajátja maradt, s bizonyos „beidegződések vonatkozásában máig érezteti hatását” (227). E megállapítás valóban megszívlelendő figyelmeztetés a mindenkori, így a mai egyháztörténet-írás számára is.

A protestáns énekkincs a reformáció emlékezetének az a rétege, amely jelentős mértékben máig megőrződött. H. Hubert Gabriella értekezése (*A reformáció gyülekezeti énekeinek emlékezete a 16–18. századi énekeskönyvi kánonban*) a protestáns énekkultúra azon jellegzetességeit veszi számba, amelyek e folyamatos jelenlétet biztosították: ilyen az anyanyelvűség, az éneklési gyakorlat konzervativizmusa, a dallambeli kötöttség, az énekeskönyv mint médium és végül a teológiai háttér. A kérdéshez kapcsolódik Nagy Levente írása (*Agyagfalvi Sándor Gergely énekeskönyve és a román reformáció*), aki egy 1642-es kéziratot román nyelvű énekeskönyv-fordítás kapcsán hangsúlyozza, hogy a korabeli magyar protestáns énekkincs a románság körében végzett reformációs kísérletekben is kiemelkedő szerepet játszott.

A kötet utolsó tematikus egységének címe: *Katolikus–protestáns viták*. Az itt szereplő írások fő tanulsága, hogy a 16–17. századi hazai Kálvin-recepció egyik fő hordozója a vitairat műfaja. A református fél a polémia során támaszként fordul a reformátor írásaihoz, de a katolikus fél gyakran maga is ugyanezt teszi, taktikai okokból viszont nem ritkán torzítva idézi Kálvin szövegeit. Ajkay Alinka tanulmánya (*„Calvinus megvallja”: Pázmány Kálvin-hivatkozásairól*) Pázmány Péter Kálvint támadó vitairatában (*Az nagi Calvinus Ianosnac hiszec egy Istene*) példákat keres az *Institutio* szövegének torzításaira. Oláh Róbert írása (*„Kalauznak calumnia minden dolga”: Pósa-házi János válasza Pázmány*

Péternek a reformáció kezdetéről) rámutat arra, hogy Pázmány eljárását már kései vitapartnere, Pósa-házi János is lefűlelte, miközben Pázmányt idézve gyakran maga is ugyanebbe a kísértésbe esett. Hargittay Emil (*Nem felelnek a Kalauzra? A Pázmány halála utáni Kalauz-bírálatok*) Pázmány Kalauza további protestáns bírálatait elemezve értekezik ugyanerről a kérdésről.

A hitviták tárgykörében két konkrét esetleírást, illetve értelmezést is közöl a kötet. Lázár István Dávid az 1584-ben Váradon megrendezett jezsuita-református vita körülményeit tárja fel (*Az 1584-es váradi hitvita*), Báthory Orsolya pedig az 1610-es zsolnai evangélikus zsinat nyomán született, eddig alig ismert Pázmányvitairat retorikai elemzését nyújtja (*Pázmány Péter Peniculus papporum*).

Sajátos szint képvisel a kötetben Balázs József *A katolikus és protestáns felekezeti vita a 16–17. századi iszlámmellenes irodalomban* című tanulmánya. A szerző neves kora újkori protestáns és katolikus hitvitázók írásait elemezve arra a következtetésre jut, hogy a két fél iszlámmellenes megnyilatkozásai elsősorban nem a folyamatosan jelen lévő török ellen irányultak, hanem csupán ürügyet szolgáltatottak számukra ahhoz, hogy saját belső vitáikat tovább folytatva egymást vádolják meg törökösséggel.

A kiadvány érdekes színfoltja Knapp Éva *Arbor haereseon* című ikonográfiai kérdésekkel foglalkozó tanulmánya. Az „eretnekség fája” egy olyan fametszet-ábrázolás, amelynek egyetlen hazai példánya Szegedi Kis István *Speculum*a Hódmezővásárhelyen őrzött példányának vendég-metszete. A szerző a metszet hagyományozódásának körülményeit vizsgálva megkérdőjelezi Imre Mihály korábbi feltételezését, mi-

szerint az nem más, mint a 16. században nálunk is rendkívül népszerű wittenbergi történelemértelmezés képi megjelenítése. A kérdés ezzel nyitottá vált, részletei további kutatást igényelnek majd.

A kötet tanulmányain végigtekintve az alábbi, általános érvényű következtetésekre juthatunk. Először: a sajátos geopolitikai viszonyoknak köszönhetően a felekezeti identitásképződés nálunk hosszabban – bizonyos értelemben a 17. század végéig – elhúzódó folyamat, mint a német protestánsok körében, ahol a felekezeti keretek jogi, politikai értelemben már jóval korábban kialakultak.

Másodsor: nyilvánvaló, hogy a protestáns felekezetek a kora újkorban különböző módon viszonyultak a reformáció emlékezetéhez. A német evangélikusság identitása erősen Luther személyéhez kötődött, s ez a kultuszképződés idővel a reformátor emlékezetének popularizálódását, folklorizálódását is eredményezte. Ennek nálunk exemplumok mellett ikonografikus nyomai is vannak. Kálvin alakja köré hasonló kultusz nem épült, legalábbis hazai környezetben ennek nincsenek nyomai, a református identitás tehát sokkal inkább a Kálvin által képviselt szigorú biblikusság és az üldözött egyház képzete mentén formálódott. Az unitárius identitás meghatározó eleme évszázadokon át az alapító és mártíromságot szenvedő Dávid Ferenc alakja maradt.

Harmadsor: a reformáció centenáriuma és bicentenáriuma külsőségekben is megnyilvánuló ünneplésének hazai környezetben kevés nyoma van. A német protestáns tartományokban és városokban történekről leginkább a peregrinus diákok közvetítésével szerzett tudomást a műveltebb hazai közvélemény. A fentiek okát leginkább a városi (polgári) és azon belül

a sajátos egyetemi közeg hazai hiányában kereshetjük. Jellemző persze, hogy a német protestantizmus is megosztott az ünnepi pompa mértékét illetően, hiszen a református és a pietista körök e tekintetben visszafogottabban viselkedtek.

Végül jellemző, hogy a reformátori hagyományra való közvetlen hivatkozás leginkább a hitvita-irodalomban érhető tetten. Ez azonban jól képzett teológusok szűk körének szellemi elfoglaltsága maradt, szélesebb tömegekre nem hatott, sőt a lelkészek többségét is érintetlenül hagyta. Nálunk a reformátorok elméleti munkáit különben is kevesen olvasták, így Luther és Kálvin hatása leginkább áttételesen érvényesült: kommentárok, prédikációs kötetek és a gyülekezeti énekítés közvetítésével.

A tartalmában rendkívül gazdag konferencia-kötetet Száraz Orsolya, Fazakas Gergely Tamás és Imre Mihály pedáns szerkesztői munkája teszi, a szolid külsővel együtt, a reformáció ötszázadik évfordulójához méltó kiadvánnyá. Egyszerre összegzése ez az elmúlt évtizedek szerteágazó kutatói munkájának, de reményünk szerint talán kezdete is a reformáció hazai emlékezetével kapcsolatos, a korábbiaknál összehangoltabb tudományos együtt gondolkodásnak. A kötetet lapozgatva ugyanis két vágy menthetetlenül megfogalmazódik az olvasóban. Egyrészt jó lenne látni, hogyan alakult a reformáció emlékezete a német protestáns területeken kívüli Európában, Svájcban, Németalföldön, az angolszász kultúrában, esetleg az üldözött hugenotta közösségek körében, s annak milyen hatása volt nálunk; másrészt ugyancsak izgalmas kérdés, hogyan módosult a reformáció hazai emlékezete a következő két évszázadban. A kötet több szerzője is utal arra, hogy az 1817-es megemlékezésekkel fordulat következett be a

reformáció emlékezetében. Nyilvánvaló, hogy a kor romantikába hajló életérzése a közös „nemzeti” jegyében lassan feloldotta a korábbi felekezeti ellentéteket. Jó lenne azonban mindennek a részleteit is ismerni. Aztán a 20. századba átlépve még izgalmasabbá válik a kérdés, ha azt keressük, hogyan hatottak a reformáció emlékezetére az erősödő urbanizáció és az azt kísérő szekularizáció, illetve a teológiai

megújulás, vagy éppen a szocializmus jelentette kihívások. Mindennek vizsgálata természetesen már egy újabb konferencia feladata lehetne, aminek létrehívásához a most bemutatott kötet is ösztönzéseket adhat. Kívánom a korszak kutatóinak, hogy ne várjanak ezzel a következő kerek három számjegyű évfordulóig!

Győri L. János

Media and Literature in Multilingual Hungary (1770–1820)

Edited by Ágnes Dóbék, Gábor Mészáros and Gábor Vaderna
Reciti Conference Books 3 (Budapest: Reciti, 2019), 285 l.

A *Media and Literature...* kötet az azonos című, 2018 áprilisában Győrben és Pannonhalmán megrendezett konferencia szerkesztett anyagát adja közre. Az (MTA) BTK Lendület Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Kutatócsoport szervezésében megvalósított tanácskozás fő célkitűzéseként szerepelt, hogy a régióban először termékeny diskurzus szülessen a felvilágosodás kori Nyugat-Magyarország sajtótörténetéről, valamint annak irodalmi, művelődésszervezési és nyelvpolitikai vonatkozásairól. A külföldi kutatók bevonásával készült konferenciakötet 18 különálló tanulmányt tartalmaz, melyek angol (11) és német nyelvűek (7). A két nyelvű kiadvány híven tükrözi a csoport változatos és sokrétű kutatási irányvonalait, egyúttal rámutat arra, hogy a 19. század küszöbén álló Magyarország zsrnalisztikájának tanulmányozása irodalom- és kultúratudományi szempontból igen fontos, ám a kutató számára nagy kihívást jelentő feladat, hiszen egy rendkívül szerteágazó területre lépett.

A kötetet bevezető tanulmányában (*Language, Media and Politics in the Hungarian Kingdom between 1770 and 1820*) Vaderna Gábor kifejti, hogy a Habsburg Magyarország regionális viszonylatban való politikai és gazdasági megerősödése a korszak figyelemreméltó kulturális fejlődésének eredményeként is értelmezhető. A felvilágosodás ösztönözte innováció természetsszerűleg intézményi átalakításokkal is jár, melynek egyik legmarkánsabb lenyomata a korabeli sajtó expanziója és más irodalmi formákkal való organikus együttlétezése. Az újságírás koncepciójának átalakulásával lehetőség nyílt a sajtó specializálódására, egy olyan újításra, amelyet a felvilágosodás kori tudományszemlélet hívott életre. A hagyományosan olvasott gazdasági és politikai újságok mellett az olvasó most már hozzáfért a különböző tudományterületekre fókuszáló szakfolyóiratokhoz is. Az információhoz való könnyebb hozzáférés és a kínálat kiszélesedése a korábbtól eltérő elvárásokat támasztott a szerkesztők és az olvasók felé is, melynek

eredményeként újféle olvasói és szerkesztői magatartások alakultak ki. Azonban, ahogyan azt Vaderna Gábor is hangsúlyozza, nem szabad szem elől téveszteni a tényt, hogy mindezen változásokat a nyugat-magyarországi (és részben osztrák) arisztokrácia szakmai és politikai érdekei motiválták. Polgári réteg hiányában az a kivételes helyzet állt elő, hogy a legszűkebb s egyszerűs mind legkiváltságosabb társadalmi réteg tette lehetővé az információ szabad áramlását az írni-olvasni tudó populáció tagjai között. Igaz, hogy a 18–19. század fordulóján Magyarország társadalmi-politikai struktúrája európai viszonylatban elmaradottnak számított, mégis tagadhatatlan, hogy multietnicitásának köszönhetően páratlan nyelvi és kulturális diverzitás jellemezte. A felvilágosodás kori sajtó ebben a sokszínű és többnyelvű kontextusban bontakozott ki és fejlődött szüntelen. A kötet tanulmányait az a közös gondolat fogja össze, hogy különböző perspektívákból vizsgálják meg a korszakot felölelő fél évszázad nyugat-európai sajtókultúráját e minden tekintetben heterogén környezetben. Egy ilyen nagy ívű vállalkozás kétségkívül megköveteli a diszciplináris határok átlépését, a megközelítések és nézőpontok egymásba fonódását.

A témának megfelelően a kiadvány változatos területeket tár le, és vonalakban a következő kérdésköröket tárgyalja: kulturális fejlődés és innováció (az információ általános terjesztése, folyóiratok, szótárak); kitekintés a regionális zszurnalisztikára (mai Horvátország, Felvidék); nyelvpolitika (nyelvi tervezés, a magyar nyelv preferálása a némettel és a latinnal szemben); politikai újságírás, irodalomkritika és -terjesztés, s végül, de nem utolsósorban, valláspolitiká.

A kulturális fejlődés fogalma elválaszthatatlan a nyelvpolitikától, a nemzeti

szintű nyelvi tervezés kérdésétől, különösképpen egy olyan társadalomban, ahol a hivatalos nyelv nem a többségi beszélt nyelv. Bár a modern értelemben vett nyelvpolitikai cselekvésre egészen az 1830-as évekig várni kellett (a magyar 1836-ban vált az ország hivatalos nyelvénvé, majd 1844-ben kizárólagos hivatalos nyelvénvé), a magyar nyelv ügyének előmozdítása már a 18. század harmadik felében teret nyert a köztudatban. A magyar nyelvű folyóiratok és a magyar szótárak egyre nagyobb számban való megjelenése óriási jelentőséggel bírt a Királyi Magyarországon, hiszen jogos alapot teremtett a magyar nyelvi identitás megerősítésére a latin, és egyre erősödő mértékben német nyelvű kormányzással szemben. Fried István tanulmányában (*Mehrsprachtigkeit in den ersten Jahrzehnten der ungarischen Zeitschriftenliteratur* [„Többnyelvűség a magyar irodalmi újságírás első évtizedeiben”]) a nyugat-magyarországi sajtó többnyelvűségét vizsgálja az 1810-es évek nemzeti mozgalmainak és a nyelvi tervezés kezdetének fényében, és arra a fontos következtetésre jut, hogy a különböző nyelveken történő publikálás nemcsak a magyar nyelven való írást és olvasást ösztönözte, hanem általánosságban segítette elő a tudás terjesztését a történelmi Magyarország területén. Hasonlóképpen a nyelvi kérdésre összpontosítva Lengyel Réka, Kiss Margit és Eva Kowalská tanulmányai megerősítik Fried István álláspontját, kimutatva, hogy az anyanyelvi újságírás közvetlen módon járult hozzá a nemzeti identitás megerősödéséhez és a tudás általános terjesztéséhez. Lengyel Réka beszámol az első magyar nyelvű hírlap, a Rát Mátyás evangélikus lelkész által alapított *Magyar Hirmondóról*, és annak jelentőségéről a magyar nyelv és irodalom terjesztésében. Kiss Margit ugyan-

ezen hírlap szerepét vizsgálja a magyar szótárak kiadásának előmozdításában, és rámutat Kresznerics Ferenc *A magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal* című úttörő nyelvészeti munkájának újító jellegére. Eva Kowalská az első szlovák nyelvű újságot mutatja be, Suzana Coha pedig a horvát sajtótörténet meghatározó eseményeit veszi számba, ezáltal a nem magyar nyelvű nemzetiségek sajtókultúráján keresztül a nemzeti identitás problematikájának egy további szeletét ismerhetjük meg.

A szigorúan vett nyelvi kérdéstől kicsit eltávolodva, vegyük most számba azokat a tanulmányokat, amelyek a kultúraterjesztés és a művelődésszervezés témáját tárgyalják. A kulturális újjáéledés jegyében a magyar intellektuális elit minél szélesebb körben kívánta népszerűsíteni a magyar kultúra és tudomány eredményeit. Vaderna Gábor munkájában Péczeli József (1750–1792) e területen végzett erőfeszítéseit veszi számba. Amellett, hogy élénk szellemi életet teremtett Komáromban, Péczeli nevét fémjelzi a *Mindenes Gyűjtemény*, amelyet sokan az első magyar tudományos folyóiratként tartanak számon. Csörsz Rumen István Sándor István és a *Sokféle* című folyóirat szerepét vizsgálja az irodalom- és tudományterjesztésben, Granasztói Olga pedig Kazinczy Ferenc kultúrateremtő munkásságát tárgyalja a *Hazai Tudósítások* hasábjain keresztül. Az irodalmi újságírás oldaláról Hegedüs Béla mutatja be Révai Miklós irodalomszemléletét a *Magyar Hirmondó* és a *Költeményes Magyar Gyűjtemény* vonatkozásában. Révai az irodalom tudományos alapú szemléletét próbálta népszerűsíteni, hangsúlyozva az irodalomtörténet-írás szükségszerűségét az irodalmi tanulmányokban és a szépirodalom művelésében. Balogh Piroska és Czibula Katalin tanul-

mányai a zsrnálkritika magyarországi megjelenésével foglalkoznak, Béres Norbert pedig a regény mint kulturális termék népszerűsítési és eladási stratégiáit elemzi, a regény fogyasztási cikké válása ugyanis új kihívás elé helyezi a kiadókat és egyben jelzi az olvasói igények átalakulását is.

A nyugat-magyarországi sajtó kiszélesedésének érdekes és izgalmas hozadéka az a látásmód, ahogyan a magyar újságírók szemlélték a nemzetközi zsrnalisztikai tendenciákat – ezt a kérdést Dóbék Ágnes reflektív tanulmánya világítja meg a külföldi sajtóból átvett könyvtártörténeti hírek kapcsán. Döbör András Szacsvey Sándor publicista *Magyar Kurirban* megjelent satirikus írásait értelmezte a politikai újságírás példájaként. A valaha jozefinista szemléletű, bécsi hírlapkiadói körökben elismert Szacsvey politikai szemlélete fokozatosan átalakult, míg végül a francia felvilágosodás és forradalom egyik legnyílabb támogatójává vált. Fél lábbal Ausztriában maradvá, Andrea Seidler azt vizsgálta, hogyan jelent meg az osztrák császári pár (Mária Terézia és I. Ferenc) Pozsony német nyelvű napilapjában, a *Preßburger Zeitungban* (1764–1929). A kötet záró tanulmányában Bárány Zsófia a közvélemény formálódását követi nyomon a vallásszabadság és a vallástolerancia kérdésén keresztül az 1817 és 1841 közötti időszakban.

A kötet megjelenése egységes és harmonikus a tartalommal. Az egyes tanulmányok részletesen annotáltak, a kötet végén név- és helységnevmutató található. Utóbbi tartalmazza a szövegekben említett, akkoriban a Habsburg Birodalomhoz tartozó települések mai neveit és az előfordulásuk oldalszámait. A *Media and Literature...* kötetben megjelent tanulmá-

nyok tanúbizonyságot adnak a kutatási terület szerteágazó és gazdag természetéről. A kötet olvasása során nyilvánvalóvá válik, hogy a nyugat-magyarországi sajtó kibontakozása nemcsak következménye, hanem egyben katalizátora is volt a felvi-

lágosodás kori eszmék elterjedésének, és ezzel együtt az anyanyelvi és a nemzeti identitás megerősödésének.

Aradi Csenge

Nagy az Isten állatkertje...: Állat(ság)ok a magyar irodalom- és művelődéstörténetben

Szerk. Mercs István, *Modus Hodiernus* 9 (Nyíregyháza: Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2019), 293 l.

Az állatok szerepe a művészetekben a prehisztórikus ábrázolásoktól napjainkig meghatározó volt, hiszen minden korszak a maga hiedelmei, hite és céljai érdekében ábrázolta őket, természetesen gazdag szimbolikus jelentéssel. Az állatábrázolás az írott forrásokban is tükröt tartott az ember elé, és a különféle állatok szépsége vagy csúfsága, a nekik tulajdonított jószág vagy gonoszság, erő vagy gyengeség, s egy sor egyéb moralitás-pár alapján, szimbolikus és allegorikus formában érzékeltette az ember gondolkodását, szenvedélyeit és erkölceit, az ember és ember közötti viszonyokat. Az irodalmi és képzőművészeti alkotások tartalmi-formai elemzése, a textusok és a kontextusok hermeneutikai sokrétűsége, a vallási-történeti-költői képek gazdag szimbólumrendszere végtelen interpretációs lehetőséget kínált és kínál. Az állatok folyamatos jelenléte a népi és művelt képzeletben, a teológiában, az irodalomban, a művészetekben és általában

a kultúrák történetében jelzi azt a kivételezett szerepet, amelyet a fauna jelentett az embernek a környező világgal kialakított kapcsolatában.

Egy nemrégiben megjelent tanulmánykötet egyaránt jelzi a téma iránti fokozott érdeklődést és a kutatási témához is illeszkedő kérdések történeti és elméleti feldolgozásának igényét. A magyar irodalom és néprajz tizennyolc jeles kutatója közreműködésével, a méltán európai hírű Nyíregyházi Állatparkban 2015-ben konferenciát rendeztek; az ott elhangzott előadásokból szerkesztette Mercs István a *Nagy az Isten állatkertje...: Állat(ság)ok a magyar irodalom- és művelődéstörténetben* című kötetet. Bár a címben szereplő, többretegű jelentést hordozó közmondás több könyvnek is címet adott már, a jelen kötet alcíme egyértelműen jelzi műfaját: a kiadvány a magyar irodalom és művelődés állatábrázolásait, jeles állatalakjait mutatja be. „A könyv nem tárgyátörténeti katalógus, nem is kézikönyv, hanem műközpontú, műértő elemzések és invenciózus értelmezések sorozata” (7) – állapítja meg tudós előszavában a kötet lektora, Ács Pál, aki ezzel nemcsak az olvasót ori-

* A recenzió az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszansz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával készült.

entálja a könyv jellegét illetően, de felhívja a figyelmet az adott tematika kapcsán az *elocutio* mellett az *inventio* alapvető szerepére is. Bevezetője tulajdonképpen egy tizenkilencedik tanulmány, amely eszmei megközelítéssel, történelmi és filológiai érzékenységgel, a magyar és világirodalom néhány klasszikusát példaként hívva érzékelteti ember és állat kapcsolatának sarkalatos pontjait és e kapcsolat értelmezésének jelentőségét.

A feldolgozott témák kronológiai rendben követik egymást, a nyitó tanulmány pedig az időtlenséget sugalló néprajzi téma, Küllös Imola *Vadak vagy szelídek? Állatok a magyar népballadákban* című írása. Fellevezető gondolatai (mely állatok jelennek meg a magyar népballadákban? milyen szerepet töltenek be? vajon kimutatható-e nemi kötődés valamely állatfajta-hoz?) nemcsak rendszerezik a mondandót, de az állatok szimbolikus jelentéshordó szerepét is hangsúlyozzák, gyakran szoros kapcsolatban a különböző korokból és helyekről származó hagyományok öröklődésével. A szerző a balladatípusok osztályozásával is jelzi, hogy a balladákban relatíve kevés állatszereplő van a maga fizikai valójában, viszont a költői mondanivaló nyomatékosításaként felhasznált metaforákkal, szó-láshasonlatokkal, proveriális szólásokkal – regionális és stiláris különbségekkel együtt – különösen nagy számban találkozhatunk.

A magyar irodalom 16. századi korszakába viszi az olvasót Szentmártoni Szabó Géza *Valós és legendás állatok Balassinál és kortársainál* című tanulmánya, amelyet a szerző a kortársak és a művelődéstörténeti háttér, a biztosan feltételezhető források feltérképezésével és néhány egykorú költő megszólításával indít. Balassi Bálint versei állathasonlatokban, metaforákban igen

gazdagok a vadászatot vagy a madarászatot megjelenítő költeményektől függetlenül is. A Balassi-kutató kategorizálásának köszönhetően megtudjuk, hogy a költő előszeretettel használta fel a madarak (főleg a daru, fecske, fogoly, galamb, gerlice, hattyú, sas, sólyom, pelikán) tulajdonságai által felkínált költői képeket, de vadon élő állatok és háziállatok, kétéltű csúszómászók, rovarok is szép számmal fordulnak elő költészetében. A fantázia teremtette állatok (pl. a mitológiában és bestiáriumban leírt baziliszkusz) felidézése pedig az európai költői hagyomány része. Balassi állatos alakzatainak tekintélyes része a fülemülére vonatkozik, s ezt számos idézet is érzékelhetővé teszi.

A kötet következő tanulmánya két fantázialényre fókuszál Jankovics Józsefnek köszönhetően, aki a fönix és a griff alakját állítja elének Gyöngyösi István költészetét elemezve. A *Főnixek és Kardos Griffek: Állatszimbólumok Gyöngyösi István költészetében* című tanulmány is hangsúlyozza, milyen jelentős az állatok naturális és allegorikus szerepeltetése Gyöngyösinél és általában a 16–18. századi költőknél, hiszen az antik irodalmi-mitológiai képek, a Biblia, a középkori enciklopédikus ismeretek, az újlatin és nemzeti nyelvű irodalmak egyaránt eszmei-képi síkon biztos háttérként álltak mögöttük. Bár a tanulmány címe a fönix- és griffábrázolás bemutatását ígéri, a szerző több más, Gyöngyösi által felvontatott állat megjelenítését is nyomon követi. Ezek közül a reneszánsz és barokk kor külföldi irodalmaiban is gyakori bolha-toposz Gyöngyösi-féle feldolgozásának képbe emelése különösen hatásos akkord.

Csörsz Rumen István tanulmánya igazi csemege az állatszimbolika közköltészeti előfordulását tekintve. A közköltészet mint műfajcsoport sajátosságairól,

erkölcsi üzeneteiről, a versforma és az ének kapcsolatáról alkothatunk képet, amikor a szerző szöveg és dallam sajátos korrelációit tárja olvasói elé *A nyúl, a farkas és a pitypalatty: Moralizáló versek a XVII–XVIII. századi magyar közköltészetből* címmel közzétett tanulmányában. A nyúl panaszának magyarországi történetét és változatait is részletesen elemzi, míg a *Farkas panaszkodása* című szatirikus vers beemelése a két mű eredete és hazai pályafutása közötti hasonlóságra mutat rá, jelezve, hogy mindkét állat dala az emberi világ erőszakos megnyilvánulásai és a hatalom túlkapásai elleni vádirat. A tanulmány utolsó része a *Nyúl énekét* a korabeli kiadványok sorában követő pitypalatty-nótának szentelte a szerző. Az idők változásaira – a hallgatásával! – érzékenyen reagáló fürj dalát a versforma, a hagyomány és az erkölcsi üzenet értő tolmácsolásával ismerhetjük meg. Bár Csörsz konklúziója a magyar populáris irodalomra vonatkozik, az állatszimbolika több ezer éves történetében gyakori állati szerepváltozatokra is magyarázat lehet: „a védőbeszéd korstílusoktól függetlenül, állatok szavai mögé rejtve, de a legteljesebb mértékben emberi vonatkozásokkal, az emberek közösségének farkas- és nyúltörvényeit megörökítve hatolt végig a magyar közköltészetben” (71–72).

Az állatalakok az aiszóposzi eredetű mesék nélkülözhetetlen szereplői. Lengyel Réka a *„Mesélő tükrök”: Az ifjabb Hatvani István állatmeséinek forrásairól* című tanulmányát a 18–19. század fordulóján élt, méltatlanul elfeledett szerzőnek és 1799-ben (fordítások, átdolgozások formájában) kiadott ötven verses meséjének szenteli, amelyek közül húsz állatmese. Hatvani ugyan akkurátusan jelzi, mely mesét kinek a kiadványából fordította, a

tanmese-irodalommal foglalkozók számára azonban ez pusztán a szóban forgó kiadványt és szerzőjének preferenciáit minősíti. Feltétlenül jelezni kell, hogy a 15–16. század fordulójától kezdve a (főleg a forrásként Aiszóposzt, Phaedrust vagy Babrioszt feltüntető) tanmese-kiadásokban, a mindenkori szerzők/fordítók nyelvi, formai-műfaji, stiláris változtatásokon túl invenciózus bővítésekkel-szűkítésekkel, akár további szereplők beiktatásával vagy kitörlésével, akár a tanulság módosításával vagy egyenesen átfogalmazásával éltek. Lengyel Réka tehát egy filológiai és történetileg is igen bonyolult kérdés – a szerzőtől megszokott precizitással kifejtett – megválaszolását tűzte ki célul, amikor Hatvani meséváltozatainak forrásait kívánta beazonosítani, s így La Fontaine, a jezsuita Desbillons, valamint a német Geller és Lichtwer meséváltozatait górcső alá venni.

Hegedüs Béla *Mit jelent a kaméleon?* címmel a színváltoztató képességéről ismert állatnak egy 18. századi valós élethelyzetben, illetve egy irodalmi műben történt feltűnéséről értekezik. Egy valóban létező kaméleon, a Stephan Schulcz utazó által leírt állat története és a Schulcz kaméleonját (is) látó református szerző, Kalmár György által egy hexameteres költeményben, a *Valóságos A-B-C*-ben feltűnő kaméleon áll a dolgozat középpontjában. A 18. század tudós kutatója szellemesen és biztos kézzel szövi e két szerző (és a kaméleon) története közötti szálakat. A tanulmányban azonban zavaró néhány problémás, nem pontosított vagy egyenesen félreértett megfogalmazás. Érdemes lett volna tudatosítani az olvasóban, hogy Miskolczy Gáspár 18. század elején közzétett *Egy neves Vad-kertje* valójában egy lutheránus teológus, Wolfgang Frantze – 1612-ben Wit-

tenbergben megjelent *Animalium historia sacra* című latin nyelvű – munkájának a magyarítása; továbbá az eredeti kiadásra is szerencsésebb lett volna hivatkozni, tekintve, hogy az 1983-as kiadás csupán válogatást ad a teljes műből. A zsiráf reneszánsz kori ábrázolására vonatkozó rövid *digressio* viszont egyrészt nem odaillő, másrészt a szerző által hivatkozott tanulmány (amelyet nem olvastam, tehát csak Hegedüs szavaira támaszkodhatom), vagy annak olvasata hibáktól hemzseg: pl. Piero di Cosimo nem megrendelője, hanem festője az itt most nem pontosított képnek, amely vélhetően az 1490 körül festett *Vulcanus és Aeolus*, amelyen a – kairói szultán által Lorenzo de' Medicinek ajándékozott – zsiráf a Medici család szimbóluma. Tehát igenis láttak zsiráfot a firenzeiek. Szerencsésebb lett volna a szerzőnek a továbbiakban egyébként érzékletesen elemzett Kalmár-műre fókuszálnia. S talán a későbbiekre nézve hasznos kiegészítés: a kaméleon disznóhoz hasonlatos orrára való utalás Kalmár részéről a középkori bestiáriumokban is olvasható leírás.

A kötet következő esszéje Buda Attila ornitológiai irodalom terén szerzett jártasságát bizonyítja. A *Historizmus és ornitológia: Magyarország madarai szépirodalmi tárgyalásban a XIX. század végén* című írása egy rövid, de hasznos történeti bevezető, mely a „kétszárnyú és a kétlábú élőlények” több évezredes kapcsolatáról művelődés-, zoológia- és nyelvtörténeti tanulságokat sorakoztat föl. A tanulmány középpontjában a 19–20. század fordulóján élt (jogász végzettségű) K. Nagy Sándor *A madár-bírák: Elbeszél a madarak* (1908) című regénye áll. Buda Attila a szépirodalmi köntösbe bújtatott, 105 illusztrációval kísért ismeretterjesztő mű jellegének megfelelően irodalmi, or-

nitológiai, etológiai és jogi kérdésekben elmerülve mutatja be, de az irodalmár érzékeny rezdüléseivel elemzi e méltatlanul feledésbe merült művet. A regény formában írt, s a madarak tanácskozására épülő történeteket, mint megtudjuk, a korát jóval megelőző etológiai szemlélet hatja át, ami a madarak védelmében való megnyilvánulással egészül ki. A Buda Attila által újra felfedezett és bemutatott mű a Trianon előtti Magyarország sajátos látképe, mondjuk úgy, madárnézetből, s a gondos kifejtésnek köszönhetően az olvasó kedvet kap, hogy maga is fellapozza e madárregényt.

Cséve Anna sem könnyű feladatot tűzött ki maga elé, amikor *A szent hasú tarka tehén és a borívó galamb: Móricz Zsigmond állatmeséi* című tanulmányában a nagy író verses meséi utóéletének felvázolására vállalkozott „intertextuális, paratextuális és műfaj történeti jellemzőkre és a szerzői szerep kialakulásának fontosságára is” (126) tekintettel. A Móricz-mesék Babitstól napjainkig terjedő, mintegy száz esztendődtől átfogó recepcióját a szerző példászerűen foglalja össze, s ezzel utat mutat a további kutatások, különösen a források azonosítása számára. A legtöbb újdonsággal kecsegtető kutatási irány(ok) a szerző megfogalmazásában: „a lehetséges szövegforrások és az állatmesék filológiai szempontú összevetése elvégzendő feladat az alkotói pozíció, a poétikai-retorikai eljárások feltérképezéséhez” (132). S ennek illusztrálására – a tanulmány címében is jelzett – meseelemzések szolgálnak, majd tanulságos összefoglalót olvashatunk Móricz forráskezeléséről és irodalomszemléletéről a verses állatmesék vonatkozásában.

A kötet szerkesztője, Mercs István a humor szempontjából közelít az állatvilág irodalmi megjelenítéséhez. Tanul-

mánya (*A tyúknak két lába van, mégis kotlik: Nagy Lajos Képtelen természetrajz című művéről*) a nyelvi poénokra helyezi a hangsúlyt a könyv elemzésekor, amely már címében (*képtelen*) is kettős jelentést hordoz: „kép nélkül való”, költői *képek*ben és meghökkentő asszociációkban mégis gazdag. Mercs a műfaji besorolás, az életműben való elhelyezés és leírás után az erkölcsi, politikai és társadalmi áthallásokban gazdag humoreszkekre, s azon belül is a nyelvi humor, a helyzetkomikum keltette „képtelenségekre” koncentrált. Az elemzett írások talán legizgalmasabb darabja *A zsidó* című karcolat, amelyet a szerző szerencsésen vet egybe a korabeli élclapok antiszemitizmusával és más hasonló sztereotípiák megfogalmazásával. Mercs István tanulmánya sikeresen ötvözi *A képtelen természetrajz*ot leíró és elemző részeket az irodalmi hátérrel és a társadalmi, morális asszociációkkal, s ezzel az állatos téma nagyon is emberképpű állásfoglalására készíti az olvasót.

Mészáros Tibor *Az állatok királya – a kutya: Szerény bestiárium Márai Sándor művei alapján* című esszéje – egy sor világirodalmi és művelődéstörténeti példával alátámasztva – az állat tükör funkcióját hangsúlyozza rövid, de hatásos felvezetőjében. Bestiáriumának töredékei is „magukban hordozzák Márai jellegzetes emberi-írói gondolkodásmódját, világfelfogását”. A szerző néhány érzékletesen felvázolt *sketch*ben, remekül kiválasztott idézetekkel mutatja be Márai és a fauna ambivalens viszonyát. S csak jelzésértékkel a kapcsolatok mibenlétét illetően: az „ember és állat mint társak”, a „szánnivaló ember”, „állatmánia kontra humanitás”, az „állat mint léthelyzet” mind a Márai-féle állatképre jellemző elemzési lehetőség – az alfejezetek címéből idézve. S bizonyos tör-

ténelmi-társadalmi helyzet szarkasztikus megfogalmazása sem hiányozhat, hiszen nincs olyan történelmi momentum, amelyre ne lehetne valamiképpen állathasonlatot találni. Végül „az ember állati szinten” alfejezet zárja e hatásos és hatásosan felvázolt Márai-töredékek sorát a *Csutora* című kutyaregény elemzése előtt. De nem maradhatott ki természetesen számos további kutya-ábrázolás sem a Márai-életmű e szempontú vizsgálatakor, így Mészáros Tibor értő interpretálásában ismerhetjük meg az önmagát „szelíd háziembernek” deklaráló író.

Takács Miklós *Szempontok Déry Tibor Niki című regényének újraértelmezéséhez* című tanulmányában az ironia retorikai lehetőségein keresztül mutatja be az állatos szempontokat az individuum és a hatalom viszonyában. Kőszeghy Péter téma-választása – *Szűnyogok és nemes kócsagok: In memoriam Gáli József* – egy méltatlanul feledésbe merült írónak, drámaírónak állít emléket. A tanulmány első, Gáli életútját és főleg drámáinak sorsát bemutató része példaértékű, és a maga szinoptikus módján utat nyit az olvasó ráhangolásával a címben is jelzett novelláskötet bemutatásának. A három részre tagolt kötet címadó darabja mellett a többi novella is kellő teret kap Kőszeghy értő elemzésében, ahol az állatok hol realiztikus, hol szimbolikus feltűnése is a történetek realizmusát és szimbolikáját testesíti meg.

Az, hogy Fekete Istvánt a 20. századi magyar próza hangsúlyos alakjaként tartjuk immár számon, Santa Gábornak köszönhető, akinek a – sajnos – posztumusz tanulmánya (*Fekete István szamara*) bevezető soraiban ismételtén, meggyőződéssel vallja és bizonyítja, hogy Fekete István állatos regényei „mindig emberi létproblémák bemutatásai” (201), s „a sze-

replők humán típusok és magatartásformák megtestesítői” (uo.). Fekete István életútjának és műveinek legavatottabb szakértője a számos állatalak között talán leginkább humanizált, a *Kelében* szereplő Miska számár alakján keresztül mutatja be a zoomorf emberi akciók s reakciók, érdekek és érzelmek motivációit. Remek-beszabott elemzés egy minden részletében remekszabott állatrajzolatról.

Sík Sándor költészetének állatszimbólu- mai című tanulmányában Nagy Balázs a szakrális hagyomány és az állatszimbolika kapcsolatát vizsgálja. Bevezetőjében többféle vizsgálati módszert sorol föl, mégis az állatszimbolika tanulmányozásának hatékony módját az egy-egy alkotó munkásságában felfedezhető összefüggések feltárásában látja. Így kapott főszerepet a szépiróként, irodalomtudósként és esztétaként is jelentős Sík Sándor lírája. A szerző abból a többek által észlelt problematikából indul ki, miszerint a piarista szerzetes alapvetően teologikus iskolázottsága által meghatározott világmépéből vajon bontakozhat-e ki igazi költészet. Nagy Balázs az állatmotívumok hihetetlen gazdagságán keresztül keres választ e kérdésre a költő Sík Sándor tudós interpretálójaként, a kutya – és persze több más állat – megjeleneési formáira fókuszálva a több ezeréves (valós és szimbolikus) toposz-hagyomány ismeretében.

Szintén egy költő, Áprily Lajos áll Kárádi Zsolt érdeklődésének középpontjában a *Fecskék, őzek, farkasok: A természet és az állatok Áprily Lajos költészetében* címmel közzétett tanulmányában. Az Áprily-novelláskötet címére való utalás itt egyben a költő prózában megfogalmazott hitvallása. A lírai művek hihetetlenül gazdag állatos vonatkozásai között szerepel a szarvas is mint önszimbólum, amely Áprily

„tulajdon élete alakulásának, lelkialkaltának műalkotássá transzponálása” (228). Gerliczki András tollából Lázár Ervin állatvilágáról kapunk hiteles beszámolót a *Lázár Ervin teremtményei: A Négyszögletű Kerek Erdő világa* címmel. A szerző ugyan jelzi, milyen nehéznek ígérkezik „tudományos”, „felnőttes”, „komolykodó” módon elemezni Lázár Ervin meséit, esszéjében azonban ennek ellenkezőjét bizonyítja: a szakirodalom ismeretében a kritikusok megállapításai és más, különféle meglátások, riportok, az író saját beszámolóit keverednek egyéni és hatásos olvasatban. Arra a jogos kérdésre, miszerint „állatok-e *A Négyszögletű Kerek Erdő* lakói”, Gerliczki az állat latin elnevezéséből (*animal*) kiindulva a ’lélekkel bíró lény’ definíciót hívva segítségül valóban a lélekre helyezi a hangsúlyt elemzésében, s ezzel ad választ a kérdésre. Végh Balázs Béla *Gyermekversek állatvilága – útmutató* című tanulmánya látszólag a mesék világához kapcsolódó bestiárium, ám valójában a kortárs költészet néhány izgalmas állatos versének elemzését nyújtja, bizonyítva az állatok tárgyi-formai-képi-konceptuális jelenlétét napjaink költészetében. Margócsy István egy provokatív című könyv kapcsán a kortárs próza állat-(ember?)-képét analizálja *Ki az állat?: Márton László Te egy állat vagy!* című kötetéről szólva.

E rövid ismertetésből is nyilvánvaló, hogy térben és időben, formai, tartalmi és műfaji szempontból milyen gazdag a magyar irodalom- és művelődéstörténet az állatvilág vonatkozásában. A kötet jól érzékelteti a konferencia üzenetét és hangulatát: az állatok képében megjelenő történelmi, eszmei, ideológiai, morális állapotok és stratégiák, kérdésfelvetések és válaszkísérletek az ember cselekedeteit, értelmi, érzelmi és erkölcsi megnyilvánu-

lásait ábrázolják. További hozadéka, hogy a tartalmas és innovatív szövegek a későbbi kutatások számára is forrásként szolgálhatnak, akár továbbgondolásra, akár vitára is indíthatnak, hiszen maga a specifikus megközelítés lényegében nagyon is általános irodalmi-művelődéstörténeti kérdések megválaszolására serkent. A könyvet,

amelynek címlapját Heltai Gáspár *Száz fabulájának* egy 18. századi kiadásából vett illusztrációja díszíti, 34 fekete-fehér és színes ábrát tartalmazó függelék, a nélkülözhetetlen névmutató és a szerzők rövid életrajza zárja.

Vígh Éva